

УДК 929.6 (477) «1918/1919» ЗУНР/ЗОУНР

Микола Чмир

СИМВОЛІКА НАРУКАВНИХ ЗНАКІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ ЗУНР-ЗОУНР 1918 – 1919 рр.

Статтю присвячено символам та емблемам нарукавних знаків військовослужбовців збройних сил Західно-української Народної Республіки (Західної Облaсті Української Народної Республіки). Особливу увагу приділено використанню у нарукавних знаках зображень державних символів та козацьких атрибутів.

Однострій збройних сил Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР, з кінця січня 1919 р. – Західна Облaсть УНР (ЗОУНР) ставав об'єктом інтересу дослідників частіше, ніж однострої збройних сил інших українських державних утворень 1917-1920 рр.

Так, у виданій в міжвоєнний період «Історії українського війська» однострою збройних сил ЗУНР-ЗОУНР присвячено хоч і невеличкий, але окремий підрозділ¹, тоді як про уніформу збройних сил Української Народної Республіки та Української Держави згадано лише кількома реченнями. Стислі відомості про кольори родів зброї, однострій та знаки розрізнення збройних сил ЗУНР-ЗОУНР містяться у статті «Українська Галицька Армія», написаній О. Думніним для «Української Загальної Енциклопедії»².

Після Другої світової війни коли, у зв'язку із наближенням відповідних ювілеїв, зростає зацікавленість періодом Української революції взагалі і історією збройних сил того часу зокрема, побачило світ багатотомне видання «Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріяли до історії)». В ньому було опубліковано статтю М. Дольницького «Однострій і відзнаки ступнів УГА»³ а також

XLVI Розпоряд Державного Секретаріату Військових Справ⁴ (ДСВС) від 22 квітня 1919 р., яким був затверджений опис однострою військовослужбовців збройних сил ЗОУНР (на жаль, не повністю)⁵.

На сучасному етапі розділи чи підрозділи, присвячені цій темі, в контексті історії української уніформи та знаків розрізнення 1917-1920 рр., містяться у працях як вітчизняних⁶, так і зарубіжних⁷ дослідників.

Але, як ні парадоксально, у багатьох з цих праць трапляються неточності і навіть помилки, спричинені відсутністю у дослідників можливості користуватися архівними документами.

Стосовно до української еміграції це цілком зрозуміло – документи, пов'язані з історією національно-визвольної боротьби поч. ХХ ст. були тривалий час вилучені з наукового обігу в самій Україні. А от причину використання сучасним українським дослідником Я. Тинченком при написанні розділу «Украинская Галицкая Армия» книги «Армии Украины 1917-1920 гг.» виключно спогадів та опублікованого у 1974 р. «Денника Начальної Команди Української Галицької Армії», що охоплює період з 7 червня 1919 по 3 квітня 1920 рр. і практично не містить інформації про форму одягу і знаки розрізнення⁸, пояснити важко.

Щож до символіки збройних сил ЗУНР-ЗОУНР, то їм уваги практично не приділялося – схоже, дослідники навіть не ставили перед собою такого завдання. Лише в окремих працях згадуються деякі аспекти використання державних символів⁹, робляться спроби аналізу символіки військових нагород¹⁰.

Водночас, символіка збройних сил ЗУНР-ЗОУНР мала низку характерних особливостей, що відрізняли її від символіки збройних сил інших українських державних утворень 1917-20 рр.

В цій статті ми маємо на меті розглянути нарукавні знаки, що використовувалися в збройних силах ЗУНР-ЗОУНР з точки зору відображення в них тих чи інших ідей історичного та політичного характеру. Відповідно, перед нами постає завдан-

ня проаналізувати особливості використання у цих нарукавних знаках державних символів, атрибутів, пов'язаних з Козацько-Гетьманським періодом історії України; визначити фактори, що зумовлювали зовнішній вигляд нарукавних знаків, зокрема, вплив символіки збройних сил інших держав.

Перші спроби ввести нарукавні знаки для військовослужбовців збройних сил проголошеної 19 жовтня 1918 р. західноукраїнської держави¹¹, відносяться вже до листопаду 1918 р.

Так, відповідно до приказу¹² Окружної Військової Команди (округ Станіславів) від 11 листопада 1918 р. ч.1 носіння військового однострою дозволялося «лиш особам, які належать до Української Армії», зовнішнім виразом цієї приналежності «до часу дальших заряджень» мала служити «синьо-жовта відзнака» на переді шапки. Встановлювалася також «окрема відзнака» для військової поліції – два червоні «стяжки» (2 см завширшки і 8 см завдовжки) нашиті паралельно на лівому рукаві вище ліктя¹³. Червоний колір «стяжок» (тобто стрічок), очевидно, пов'язаний з тим, що червоними були обшлага, погони, комір, канти та петлиці однострою військовослужбовців військово-поліцейських відділень у Галичині за часів Австро-Угорської імперії¹⁴.

Принагідно зауважимо, що вищезгаданий приказ з'явився за два дні до прийняття Українською Національною Радою «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії», який регламентував і державну символіку ЗУНР. Зокрема, п'ятим артикулом закону встановлювалися Герб («Золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону»), Державний прапор («синьо-жовтий») та Державна печатка (із зображенням герба та написом «Західно-Українська Народня Републіка» довкола нього)¹⁵.

Першим нарукавним знаком для всієї Галицької Армії¹⁶ стала «відзнака для боєвиків і ранених», встановлена ДСВС «в порозумінню з Н.К.Г.А.»¹⁷ 30 березня 1919 р. Принаймні, саме така дата стоїть на документі, що спочатку мав назву «Проект від-

знаки для боеків і ранених», але потім слово «проект» було закреслено. Оригінал підписали Командуючий Галицькою Армією отаман¹⁸ М. Омелянович-Павленко і начальник Штабу Галицької Армії полковник В. Курманович. Проект відзнаки розроблявся в НКГА, очевидно, не пізніше 7 березня 1919 р., коли його було розіслано у війська для обговорення (вих. ч.оп. 1393)¹⁹.

«Відзнака для боеків» встановлювалася з метою «виріжнити стрільців і старшин, що так хоробро борються на фронті серед тільки небезпеченьств і так великого самовідречення за свободу Великої України»²⁰. Вона являла собою синьо-жовту стрічку 2 см завширшки, складену кутом, довжина зовнішніх ребер якого складала 8 см. Нашивати її належало на лівому рукаві 15 см від шва рукава посередині. Команди бригад мали право надавати відзнаку всім військовослужбовцям, що перебувають на фронті (до команди куріня включно) і відносяться до «боевого стану» (гефехтсшанд), а також «санітарним жовнірам» при сотнях, за умов наявності не менш як 12 тижнів (84 днів) служби на фронті (в окопах), участі щонайменше в одному бою або отримання поранення від ворожого вогню. В останньому випадку відзнака мала доповнюватися прямокутною червоною нашивкою («стяжочкою») 0,5 см завширшки між внутрішніми ребрами кута. При цьому зазначалося, що кількість таких «стяжочок» «залежить від одноразового ранення при одній спосібності т.зн. в одній битві можна одержати і кілька ран, одна належить ся тільки одна стяжочка»²¹. Судячи з робочих матеріалів, що збереглися, «відзнака для боеків» спочатку передбачалася лише для піхотинців проте, в процесі розробки проекту, було вирішено надавати її представникам інших родів зброї а також встановити нарукавний знак для військовослужбовців, що не належали до «боевого стану», але дістали поранення від ворожого вогню²². Вони отримали право носити прямокутні червоні нашивки 5 см завдовжки і 0,5 см завширшки на лівому рукаві на відстані 10 см від низу без синьо-жовтої «бойової відзнаки»²³.

Отже, «відзнака для боевиків» мала виділяти стрільців та старшин, що брали безпосередню участь в бойових діях, будучи при цьому, по суті, також знаком розрізнення державної приналежності (синій і жовтий кольори стрічки). До певної міри надання цієї відзнаки можна розглядати як нагородження, тим більше, що військовослужбовцям мали видаватися «поіменні посвідки» до неї²⁴.

У замітці про встановлення «відзнаки для боевиків і ранених», вміщеній у газеті «Стрілець», зазначалося, що «краска» (колір) відзнаки є «голубо-жовта»²⁵. Проте, це суперечить відповідному документу, який у замітці переказано з неточностями. Невірно вказав кольори відзнаки і Р. Климкевич у статті «Відзначення УГА», подавши такий її опис: «вугол (трикутник без підстави), якого зовнішня смуга була жовта, а внутрішня блакитна. Скількість малинових стрічок на трикутному полі між двома раменами означувала кількакратне поранення»²⁶. Використання слова «синій» в описі Державного прапора ЗУНР Р. Климкевич вважав неточністю, оскільки, за його словами, «синя барва ненаявна в українській геральдиці», і наполягав на тому, що він був блакитно-жовтий²⁷.

Документи свідчать, що виготовлення нарукавних знаків, встановлених 30 березня 1919 р., з самого початку виявилось справою проблематичною. Так, команда III галицького корпусу в телеграмі від 8 квітня 1919 р. звернулася до НКГА з проханням роз'яснити «чи відзнаки для боевиків і ранених дістануть боеві формації в відповідній кількості від Н.К.ГА. бо з причини в браку відповідного матеріалу набуте їх натрапляє на непоборні труднощі а великі дні свята булиб найкрасшою нагородою до уладження сьвяточного вручення тих відзнак»²⁸. 9 квітня 1919 р. інтендантура НКГА направила запит до інтендантури ДСВС щодо можливості отримання матерії, необхідної для виготовлення відзнак²⁹. У відповіді, наданій вже 10 квітня 1919 р., зазначалося, що «матерії на описані відзнаки тут на складах нема, можна їх лише купити»³⁰.

Слід відзначити, що Я. Тинченко стверджує (ні на що при

цьому не посилаючись), нібито жовто-блакитний шеврон кутом вверх на лівому рукаві був запроваджений, поряд з білими пов'язками і погонами німецького зразка, в період перебування Галицької Армії у складі Збройних Сил Півдня Росії (листопад 1919-січень 1920 рр.)³¹. На підтвердження своїх слів він наводить фотографію старшини з нарукавним знаком, схожим на «відзнаку для боєвиків», але зі зворотним порядком кольорів стрічки³². В той же час, нема ніяких підтверджень, що згадана фотографія відноситься саме до вищезазначеного періоду, до того ж старшина сфотографований в шапці «Мазепинці», яка була скасована у серпні 1919 р.

22 квітня 1919 р. XLVI Розпорядом ДСВС було затверджено опис однострою, що вводився з 1 травня 1919 р. Він встановлювався єдиний для всіх родів військ та служб і складався з шапки «Мазепинки», «блюзи», штанів та плаща зелено-землистого кольору. Військові священники («духовники») замість «блюзи» мали носити т.зв. «духовний жупан»³³.

Опис однострою передбачав використання двох видів нарукавних знаків: «пружки» у нижній частині обох рукавів для розрізнення степенів і т.зв. «познаки окремішності» («окремішні позначки») на лівому рукаві. «Відзнака для боєвиків і раних» в ньому не згадується.

Нарукавні знаки розрізнення степенів рядовиків і підстаршин являли собою вузькі (6 мм) і широкі (15 мм)³⁴ срібні пружки 120 мм завдовжки. Старший стрілець, вістун та десятник мали від 1 до 3-х вузьких пружків, старший десятник (підхорунжий)³⁵ – 1 широкий, булавний десятник – 1 широкий і 1 вузький. Степень хорунжого позначався шовковим пружком (6 мм завширшки і 120 мм завдовжки) кольору однострою з «рожечкою» на кінці, для решти сотенних старшин (четар, поручник, сотник) пружки встановлювалися золоті – від 1 до 3-х. Полкові (булавні) старшини (отаман, підполковник, полковник) носили 1-3 золоті «плетінки» (з трьох шнурків) 14 мм завширшки і 120 мм завдовжки, що також закінчувалися «рожечками». Всі вищеописані нарукавні знаки розміщу-

валися на сукняних підкладках кольору роду зброї. Степень генерального четаря³⁶ позначався широким (30 мм) срібним пружком зі схрещеними золотими булавами та «рожечкою» на кінці, генеральний поручник та генеральний сотник мали носити, крім нього, 1 і 2 вужчих пружка відповідно³⁷. Кольорових підкладок для нарукавних знаків генеральних старшин не передбачалося. Цілком можливо, що використання у цих нарукавних знаках булав – результат впливу досвіду збройних сил Української Держави – Української Армії, де вони розміщувалися на погонах генеральних старшин і виступали, на наш погляд, як символ вищої влади, відображаючи при цьому також ідею спадкоємності Української Держави від Гетьманщини XVII-XVIII ст³⁸. На користь цього припущення свідчить, зокрема, той факт, що з грудня 1918 р. на чолі збройних сил ЗУНР стояли наддніпрянські старшини – М. Омелянович-Павленко (Командуючий військами) і Є. Мишковський (начальник штабу). Але, якщо на погонах генеральних старшин Української Армії булави позначали конкретні ранги, то на нарукавних знаках генеральних старшин Галицької Армії вони вказували як на категорію (генеральна старшина), так і на перший ступінь (генеральний четар).

«Познаки окремішності» були покликані доповнювати систему кольорів родів зброї. Річ у тім, що відповідно до опису однострою, попеласті «вилогі» (петлиці) і підкладки на нарукавних знаках ступенів, встановлені для технічних військ, мали носити сапери і залізничники, телеграфісти і льотчики а ще радисти, самохідці (автомобілісти) і т.п. Єдиний колір петлиць і підкладок передбачався для артилерії та мінометчиків (вишнево-червоний), лікарів та санітарів (чорний). В той же час, для скорострільців (кулеметників) і телефоністів встановлювалося носіння петлиць і підкладок кольору того роду зброї, до якого вони належать, музиканти ж мали використовувати «піхотний» темно-синій колір³⁹.

«Познаки окремішності» склалися з двох літер: Мм (мінометці)⁴⁰, Сп (сапери); Пн (піоніри)⁴¹; Зл (залізничники); Тг (те-

леграфці); Рд (радіовці); Лт (летуни); Сх (самохідці); Св (світільники)⁴²; Лк (лікарі); Сс (скорострільці); Тф (телефонці); Мз (музиканти)⁴³.

З огляду на неможливість забезпечити всю армію уніформною, встановленою XLVI Розпорядом ДСВС, Наказом Військам від 14 червня 1919 р. ч. 12 було тимчасово запроваджено нарукавні знаки у верхній частині правого рукава для «відрізнення поодиноких вищих Команд, Корпусів, Бригад та родів оружжя»⁴⁴. Сукняні або нанесені фарбою, вони мали бути однакові для старшин і козаків⁴⁵.

Так, нарукавним знаком НКГА встановлювався жовтий тризуб 5 см заввишки і 5 см завширшки. Очевидно, використання в такій якості Державного герба УНР підкреслювало статус Начальної Команди як вищого органу військового управління. Необхідно зауважити, що Державний герб УНР – Тризуб почав використовуватися у збройних силах ЗУНР практично відразу після проголошення її об'єднання з УНР у січні 1919 р. Так, вже у лютому 1919 р. його зображення з'являється на бланках т.зв. «явних приказів» (аналог сучасних посвідчень про відрядження)⁴⁶. Тим самим наочно засвідчувалося прагнення галицьких українців до соборності.

У наказі Штабу Галицької Армії від 16 червня 1919 р. зазначалося, що «Наказ про відзнаку Начальної Команди, яка є почесним знаком, належить перевести як найскорше в життя»⁴⁷. Визначення «почесний знак» показує, що нарукавний знак НКГА із самого початку сприймався як знак розрізнення, що не просто вказує на належність до вищого органу військового управління, а й підкреслює престиж проходження служби в ньому. На сьогодні нам відома лише одна фотографія, яка підтверджує носіння цього нарукавного знака, але не на правому, а на лівому рукаві⁴⁸.

Приналежність до певного корпусу позначав вертикальний пружок 5 см заввишки і 2 см завширшки, червоного (I корпус), синього (II корпус), жовтого (III корпус), зеленого (IV корпус) чи білого (V корпус)⁴⁹ кольору. Швидше за все, кольори пруж-

ків не мали якогось символічного значення – головним було забезпечити чітке візуальне розпізнавання.

Військовослужбовці штабів корпусів мали носити під пружком відповідного кольору жовті схрещені булави 5 см завбільшки⁵⁰. Раніше нами вже висловлювалося припущення, що булави, як символ влади, відображали належність до органів управління, якими являлися штаби корпусів⁵¹. Подальші дослідження показали, що можливе й інше пояснення. В тогочасній галицькій військовій термінології, при створенні якої українські відповідники добиралися до німецьких термінів, замість слова «штаб» могло вживатися слово «булава» (наприклад, «генеральна Булава»)⁵². В німецькій же мові слово «stab» означає і «штаб», і «жезл» (наприклад, der Stab des Marschalls – жезл маршала)⁵³. Відомо, що булава, як знак влади воєначальника, також є жезлом. Отже, використання для позначення штабів корпусів зображення схрещених булав могло бути зумовлено можливістю різного перекладу слова «stab» з німецької.

Піхотні бригади розрізнялися чорними римськими цифрами (бригада Українських Січових Стрільців – літерами) на пружках такого ж розміру й кольору, як і пружок корпусу, до якого вони входили, але розміщених горизонтально.

У решти старшин та козаків під пружком відповідного корпусу повинні були розміщуватися:

червоний круг 4 см в діаметрі – артилерія;

жовтий рівнобічний трикутник зі стороною 5 см – кіннота;

схрещені лопата і сокира 5 см завбільшки кольору пружка корпусу – саперні, технічні, будівельні та «робітничі» частини.

Військовослужбовці Вишколів корпусів мали носити лише пружки відповідних корпусів, для заплілля⁵⁴ в якості нарукавного знака встановлювалося зелене кільце 1 см завширшки і 6 см в діаметрі⁵⁵.

Наказом Військам від 27 червня 1919 р. ч. 74 додатково визначалося, що нарукавні знаки бригад у складі корпусу мають бути різного кольору: першої по черзі – червоного, другої – си-

нього, третьої – жовтого, четвертої – зеленого. Таким чином, наприклад, військовослужбовці другої бригади III корпусу мали носити вертикальний пружок жовтого, а горизонтальний – синього кольору⁵⁶.

2 липня 1919 р., відповідно до Наказу Військам ч. 87, нарукавний знак у вигляді червоного рівнораменного трикутника зі стороною 5 см отримав Арміїський Вишкіл⁵⁷.

Як бачимо, більшість вищеписаних нарукавних знаків являли собою прості геометричні фігури різних кольорів, що дозволяло легко розрізнити з'єднання, роди зброї і т.д. Зауважимо також, що кольори нарукавних знаків артилерії та кінноти співпадали з кольорами, встановленими для них XLVI Розпорядом ДСВС⁵⁸. Лише для саперних, технічних і т.п. частин нарукавний знак мав вигляд характерних інструментів – лопати і сокири. Цікаво, що на той час схрещені лопата і сокира були спеціальним знаком (емблемою) саперів Армії УНР (на чорних петлицях)⁵⁹.

Окремо слід сказати про нарукавні знаки військовослужбовців авіації. Як зазначалося вище, XLVI Розпорядом ДСВС для льотчиків встановлювалася «познака окремішності» у вигляді літер «ЛТ». Проте, у деяких працях, присвячених авіації Галицької Армії, та спогадах сучасників містяться згадки про носіння ними знаків розрізнення, цим розпорядком не передбачених.

Так, за словами П. Франка, відзнакою «летунів» був пропелер на кінці «ковніра» (коміра) і нашивки на рукавах (на жаль, не вказано, які саме)⁶⁰. У статті І. Фостаковського ці дані конкретизуються – зазначається, зокрема, що пропелер нашивався як на краю коміра, так і на рукавах⁶¹. Про носіння нарукавного знака у вигляді пропелера згадує у своїх спогадах М. Шарик⁶².

Мусимо зауважити, що жодна з відомих нам фотографій військовослужбовців авіації Галицької Армії не підтверджує носіння зображення пропелера на комірі. Щож стосується нарукавних знаків, то вищенаведені дані підтверджує фотографія членів гуртка авіаторів Галицької Армії у таборах інтернованих

на території Чехословаччини, опублікована Я. Тинченком. На однострої одного з них розміщений нарукавний знак із зображенням пропелера з крилами⁶³. Я. Тинченко пояснює використання нарукавних знаків-пропелерів так. Хоча на авіацію, яку він вважає спільною для Галицької Армії і Армії УНР, розповсюджувалися накази про уніформу обох армій, вони, судячи з усього, не виконувалися. Самі ж льотчики носили спеціальний шкіряний одяг й шоломи і не мали куди чіпляти регламентовані знаки розрізнення (зокрема, петлиці). Це нібито й призвело до появи власних відзнак у вигляді пропелерів на комірці та рукаві⁶⁴.

Наведені вище пояснення не можна вважати задовільними, оскільки збереглися фотографії, які переконливо доводять носіння військовослужбовцями авіації Галицької Армії петлиць встановленого зразка на «блюзах», поверх яких одягалося польотне обмундирування⁶⁵.

На нашу думку, носіння авіаторами Галицької Армії нарукавних знаків у вигляді крилатого пропелера не було встановлено відповідними нормативно-правовими актами. Його можна пояснити впливом російської авіаційної емблематики, частково запозиченої за посередництвом наддніпрянських авіаторів (ще у середині грудня 1918 р. в розпорядження командування збройних сил ЗУНР була передана авіасотня з Одеси)⁶⁶. Наказом по Військовому відомству від 3 липня 1913 р.⁶⁷ № 417 для офіцерів, що мали звання військового льотчика, був встановлений знак на погоні у вигляді оксидованого двоголового орла з гвинтом та мечем у лапах і бомбою на перехресті гвинта і меча, що свідчив про відповідну кваліфікацію⁶⁸. Особливий однострій для військовослужбовців авіації Російської імператорської армії, встановлений наказом по Військовому відомству від 3 січня 1914 р.⁶⁹ № 4 передбачав носіння тими з них, що не мали звання військового льотчика, спеціального знака на погонах та еполетах у вигляді пропелера з крилами⁷⁰. Цей спеціальний знак, як бачимо, не мав жодного ідеологічного змісту, тож не дивно, що у 1919 р. жовтий крилатий пропелер

став спеціальним знаком авіації Армії УНР (на крапових петлицях)⁷¹, використовувався він і у збройних силах радянської Росії⁷².

Воєнні дії диктували необхідність певного спрощення знаків розрізнення взагалі і нарукавних знаків степенів зокрема. Так, Наказом Військам від 22 червня 1919 р. ч. 47 стрільцям та підстаршинам «при фронтових формаціях» належало «ужити місто срібляних нашивок і шнурків – білі»⁷³. Згодом, зважаючи на нестачу матеріалів, Наказом Військам від 11 липня 1919 р. ч. 106 було дозволено носити «полеві відзнаки» із зеленого сукна на підкладках кольору відповідного роду зброї. Для старшин це мали бути пружки визначеної довжини з «поширенням в формі зірочки» на кінці (у хорунжого – без «зірочки»). Підстаршини ж «для скорого розрізнення» мали носити «паски приписаної Д.С.В.С. ширини й форми о половину коротші»⁷⁴. Зазначалося, водночас, що «Сі відзнаки однак лише тоді переводити, коли не буде дійсно інших – приписаних матеріалів, а Начальна Команда звертає увагу, щоби такі случаи обмежити до найстрогішої конечности»⁷⁵.

Проте, навіть у тих складних умовах вище військово керівництво в особі НКГА не залишало поза увагою питання подальшого розвитку системи знаків розрізнення. Так, у листі до Диктатора ЗОУНР⁷⁶ від 24 червня 1919 р. ч.оп. 3515 НКГА виступила з проханням про затвердження «слідуючих старшинських відзнак». По-перше, для старшин «які повнять службу після штату при Н.К.Г.А. і при Диктаторі З.О.У.Н.Р. згл. при відділах безпосередно тому-ж підчинених, а не э приділені до ніякої часті фронтової згл. Запілля з виімкою старшин спеціальних родів оружжа: Генерального Штаба, артилерійських, кавалерійських, тезнічних, обозних, інжинірських, ветеринарних, правничих, інтендантських, рахункових, харчевих і військових урядників» пропонувалося встановити «вилоги білої краски». По-друге, передбачалося доповнити опис петлиць генеральних старшин: срібна на золотому підкладі «зубчатка» мала бути «обрублена сукном тої краски, яка э вибрана на означення роду

оружжа», наруківні знаки степенів («пружки на руках») та кож повинні були отримати кольорові підкладки за родом зброї⁷⁷. Зазначені пропозиції (на наш погляд – цілком слушні) не дістали схвалення глави держави – у відповіді за ч.269 говорилося: «Теперішню хвилю вважаю невідповідною для переведення дальших змін старшинських відзнак. Належить їх задержати аж до покінчення війни, тому дальших внесень більше не предклатати»⁷⁸.

16-17 липня 1919 р. Галицька Армія переходить на терени Наддніпрянщини, ознаменувавши цим новий етап збройної боротьби за волю України.

У Постанові Диктатора ЗОУНР від 20 липня 1919 р. ч. 550 (оголошена старшинам довірочним (таємним) наказом НКГА від 22 липня 1919 р. ч. 6) відверто висловлювалося побоювання що «З причини побуту на території східної Области Української Народної Республіки ... армія може в стичности й товаришенні зі східно-українськими Військами здеморалізувати ся»⁷⁹. Відповідно, приписувалося вжити всіх заходів для збереження існуючого рівня дисципліни, заборонялося «під жадним зглядом нарушувати устави нашої Армії, як на примір: старшинські степені, рід відзнак і систем поборів»⁸⁰. Згідно з Постановою Диктатора від 20 липня 1919 р. ч. 551 (оголошена Наказом Військам від 21 липня 1919 р. ч. 114), будь-які зміни що відносилися до «дісципліни, однострою, виєквіповання та належностей» залишалися за ним⁸¹.

Таким чином, об'єднання з Армією УНР не повинно було позначитися на уніформі і знаках розрізнення Галицької Армії, їх подальший розвиток мав проходити під контролем глави ЗОУНР.

Під час успішного наступу на Київ LXXIV Розпорядом Диктатора від 18 серпня 1919 р. було частково змінено і доповнено XLVI Розпоряд ДСВС. Зокрема, скасовано шапку «Мазепинку», замість якої встановлювалася шапка «Київлянка» (кашкет), внесено доповнення та уточнення до системи кольорів родів зброї. Низка положень LXXIV

Розпоряду була спрямована на більш чітке вирізнення генералів, старшин Генеральної Булави та старшин «приділених до генеральної булави»⁸². Так, для нарукавних знаків генералів запроваджувалися підкладки зі шкарлатно-червоного сукна, на нарукавних знаках старшин, приділених до Генеральної Булави, крім підкладки кольору роду зброї, відтепер мала бути додаткова «випустка» з сукна малинового кольору (XLVI Розпорядом ДСВС цей колір був присвоєний Генеральній, Артилерійській та Інженерній булавам). Крім того, LXXIV Розпорядом для генералів було встановлено підкладки для петлиць, двохрядні лампаси та нашивку на околиці кашкета із сукна шкарлатно-червоного кольору, для старшин Генеральної Булави – однорядні лампаси малиново-червоного сукна. У старшин, приділених до Генеральної Булави, малинова «випустка» мала бути, крім нарукавних знаків, ще й на петлицях та на околиці кашкета⁸³. Запровадження для генералів Галицької Армії знаків розрізнення шкарлатно-червоного кольору (sharlachrot) було прямим наслідуванням досвіду Австро-Угорської армії⁸⁴.

Слід зазначити, що малинові лампаси (але двохрядні) відповідно до наказу Військовій Офіції Української Держави від 21 серпня 1918 р. ч. 534 встановлювалися для старшин Корпусу Генерального Штабу Української Армії⁸⁵. В обох випадках запровадження для старшин Генерального штабу лампасів пояснюється німецьким впливом⁸⁶.

Серед пропозицій НКГА щодо додаткових знаків розрізнення (лист до Диктатора ЗОУНР від 28 липня 1919 р. ч. оп. 4292), на основі яких був підготовлений LXXIV Розпоряд, пунктом 2 передбачалося замість «приписаних, не всюди однак ще введених, відзнак на рукавах, котрі густо-часто є подібні до таких самих Армії Петлюри» розмістити на обох рукавах «велике «Г», рівнож краски дотичного роду оружжя. У приналежних до трох Корпусів понадто перед «Г» арабська цифра «1», «2» або «3», так що приналежність до котрогось з Корпусів можна буде скоро розрізнити»⁸⁷. Проте, цю пропозицію врахова-

но не було. Ймовірно, свою роль зіграла доповідь референта Письменничого Відділу при Диктаторі⁸⁸ І. Боберського від 31 липня 1919 р. ч. 1076, в якій обстоювалася доцільність збереження шапки «Мазепинки». В цій доповіді зазначалося також, що «Нашивання нових букв на рукавах побільшить ще більше латкастість однострою, викликану заведеними вже дотепер нашивками по рукавах. Ся увага відноситься до букви «Г», яку проєкується до нашивання в Галицькій Армії»⁸⁹.

Таким чином, у 1918-1919 рр. в збройних силах ЗУНР-ЗОУНР існувало кілька видів нарукавних знаків, що подавали різнопланову інформацію про військовослужбовця – участь у бойових діях, наявність поранень, ступень, приналежність до того чи іншого органу військового управління, з'єднання, роду зброї і т.п. Деякі з них запроваджувалися тимчасово, з огляду на неможливість точного дотримання приписів, що стосувалися однострою.

Використання у нарукавних знаках державних символів (Державний герб УНР) та атрибутів, пов'язаних з Козацько-Гетьманським періодом історії України (схрещені булави) мало низку характерних особливостей, що відрізняли символіку збройних сил ЗУНР-ЗОУНР від символіки збройних сил інших українських державних утворень 1917-1920 рр.

1. Історія українського війська. – Львів: Видання Івана Тиктора, 1936. – С. 534-535, 533.

2. Думін О. Укр. Гал. Армія (1918-20)// Укр. загальна енциклопед. – Львів; Станіславів; Коломия, 1932. – Т. 3. – С. 772.

3. Дольницький М. Однострій і відзнаки ступнів УГА// Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії). – Вінніпег, 1958. – С. 140-141.

4. Державний Секретаріат Військових Справ – військове міністерство ЗУНР-ЗОУНР.

5. Однострій УГА (За офіційним «Вістником Державного Секретаріату Військових Справ», ч. 11, з датою – Станіславів, 30. квіт. 1919.)// Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаган-

нях в 1918-1920 рр. (матеріяли до історії). – Т.3. – Вінніпег, 1966. – С. 178-184.

6. Гломозда К. До історії українських військових одностроїв та відзнак// Друга наук. геральд. конф. (Львів, 19-21 листопад 1992 р.) – Львів, 1992. – С. 19-20; Його ж Відзнаки Українського війська доби Визвольних Змагань//Історія українського війська (1917-1995). – Львів: Світ, 1996. – С.815, 819; Карпов В. Однострої української армії (1917-1920)// Військ.-іст. альманах. – 2000. – Ч.1. – С. 114-115; Чмир М. Відзнаки військових звань українських збройних формувань 1917-1921 рр.// Військ.-іст. альманах. – 2001. – Ч.2. – С. 105-106; Тинченко Я. Армии Украины 1917 -1920 гг. – М., 2002. – С. 86-102.

7. Дерябин А. И. Гражданская война в России 1917 - 1922: Национальные армии. – М., 1998. – С. 24-25; 32-34; Abbott P., Pinak E. Ukrainian Armies 1914-55. – Botley, Oxford: Osprey Publishing Ltd, 2004. – P. 22-24, 33.

8. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. – Нью-Йорк: Червона калина, 1974. – 325 с.

9. Климкевич Р.О. Найвищі Інсигнії УГА// Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918-1920 рр. (матеріяли до історії).– Вінніпег, 1960. – Т.2. – С. 253-259; Гломозда К. Відзнаки Українського війська доби Визвольних Змагань//Історія українського війська (1917-1995). – Львів: Світ, 1996. – С.815.

10. Климкевич Р.О. Відзначення УГА// Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918-1920 рр. (матеріяли до історії). – Вінніпег, 1960. – Т.2. С. 261-268; Чмир М.В. Військові нагороди в Західноукраїнській Народній Республіці (1918-1919 рр.)// Укр. іст. журнал. – 1999. – № 5. – С.50-56.

11. Назва «Західно-Українська Народня Републіка» (ЗУНР) була встановлена лише 13 листопада 1918 р. «Тимчасовим основним законом про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії».

12. Саме таку назву має документ.

13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк.1-2.

14. Вооруження сили Австро-Венгрії.– СПб, 1912. – Часть I. – С. 331.
15. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню дня 13 падолиста 1918 р.// Західно-Українська народна республіка 1918-1923. Документи і матеріали. – Т.2. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 6; Див. також: Климкевич Р.О. Найвищі відзнаки Західно-Української Народної Республіки// Укр. історик. – 1967. – № 3-4. – С.109.
16. Офіційна назва збройних сил ЗОУНР з кінця січня 1919 р. Див.: наказ Правобережному Фронту від 25 січня 1919 р. ч. 32 (ЦДАВО України. – Ф. 2188, оп. 1, спр. 23, арк.51.), наказ Військам Української Народної Республіки від 28 січня 1919 р. ч. 10 (ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк.26.)
17. Начальна Команда Галицької Армії – вищий орган управління збройних сил ЗОУНР.
18. Позаяк система степенів (рангів) у збройних силах ЗУНР-ЗОУНР певний час не була усталена, спочатку М. Омелянович-Павленко іменувався тим рангом, який мав в Українській Армії – генеральний хорунжий. З кінця січня 1919 р. він починає підписувати документи як «отаман», оскільки саме так називалися особи вищого командного складу Армії УНР. В той же час, у збройних силах ЗУНР-ЗОУНР отаман відповідав майору Австро-Угорської армії.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп.1. – Спр. 31. – Арк.23.
20. Там само. – Оп. 2. – Спр. 72. – Арк.231.
21. Там само. – Арк.231 зв.
22. Там само. – Оп.1. – Спр. 31. – Арк.24-25.
23. Там само. – Оп. 2. – Спр. 72. – Арк.231 зв.
24. Там само. – Арк.231.
25. Відзнаки для боєвиків і ранених// Стрілець. – 1919. – 6 квіт.
26. Климкевич Р.О. Відзначення УГА... – С. 265.
27. Климкевич Р.О. Найвищі Інсігнії УГА... – С. 256.
28. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 82. Арк.374.
29. Там само. – Арк.375.
30. Там само. – Арк.378.

31. Тинченко Я. Армии Украины... – С. 98-99.
32. Там само. – С. 104.
33. XLVI. Розпоряд з 22. цвітня 1919.// Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1919. – Ч. 11. – С. 1-2. Поза службою старшинам та підстаршинам від старшого десятника включно дозволялося носити довгі чорні штани з «випусткою» кольору роду зброї.
34. В таблиці знаків розрізнення підстаршин і старшин зазначено, що ширина цього пужка складає 14 мм. На наш погляд, тексті опису допущено помилку – має бути не 15 мм, а 14 мм, оскільки ширина пужка з урахуванням випушки підкладки 3 мм завширшки повинна була складати 20 мм. Див.: ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 72. – Арк.24.
35. Підхорунжими називалися старші десятники – кандидати у старшини.
36. Пізніше замість слова «генеральний» почали використовувати слово «генерал».
37. XLVI. Розпоряд з 22. цвітня 1919.// Віст. Державного Секретаріату Військових Справ. – 1919. – Ч. 11. – С. 4.
38. Чмир М. Булава в українській військовій символіці та емблематиці 1917-1921 рр.// Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць. У двох частинах. – К., 2003. – Ч.10: Частина 1. – С. 208.
39. XLVI. Розпоряд з 22. цвітня 1919.// Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1919. – Ч. 11. – С. 4.
40. Назви подано так, як зазначено у документі.
41. Особовий склад підрозділів інженерних військ (від франц. *riponeur* – першопроходець).
42. Очевидно, йдеться про військовослужбовців прожекторних підрозділів.
43. XLVI. Розпоряд з 22. цвітня 1919.// Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1919. – Ч. 11. – С. 4.
44. ЦДАВО України. – Ф. 21888. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 99. Незасвідчена копія. У деяких документах датою видання цього наказу називається 16 червня 1919 р.
45. Так у тексті.

46. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. За, арк. 3.
47. Там само. – Арк.63.
48. Тинченко Я. Армии Украины... – С. 96.
49. До червня 1919 р. Галицька Армія складалася з трьох корпусів. Під час Чортківської офензиви (7-28 черв. 1919 р.) почалося створення ще двох – IV-го і V-го проте, після переходу на територію Наддніпрянської України їх розформували.
50. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 99.
51. Чмир М. Вказ. праця. – С. 212.
52. XLVI. Розпоряд з 22. цвітня 1919.// Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – 1919. – Ч. 11. – С. 4.
53. Немецко-русский синонимический словарь. – М.: Рус. яз., 1983. – С. 451.; Немецко-русский военный словарь. – М.: Воениздат, 1978. – С. 942.
54. Під час Чортківської офензиви з метою «як найскорішого використання всіх народніх та господарських сил» українське командування вирішило розділити підконтрольну територію на «Запілля» (політичні повіти Чортків, Гусятин, Борщів та Заліщики) та етапну область (Етап) що охоплювала район між кордоном запілля і фронтом. Запілля визначалося як головна база для постачання армії. На чолі запілля мав стояти командант (командир) на правах команданта самостійного (окремого) корпусу (ЦДАВО України. – Ф. 2192, оп. 1, спр. 1, арк. 2-2 зв).
55. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк.99-99 зв.
56. Там само. – Оп. 3. – Спр. 28. – Арк.15.
57. Там само. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк.167. Відповідно до Наказу Військам від 25 червня 1919 р. ч. 68 корпуси повинні були негайно організувати «рухомі Вишколи для обучених», в яких належало збирати для короткої повторної підготовки мобілізованих та добровольців. В запіллі передбачалося організувати Армійський Вишкіл для необучених, що мав заданням «постачання людьми всеї Армії» (ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 27. – Арк.21).
58. Те, що артилерії був присвоєний не просто червоний, а вишнево-червоний колір, на наш погляд, несуттєво.
59. ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк.53.

60. Франко П. Летунський відділ У.Г.А.// Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 11. – С. 12.
61. Фостаковський І. Летунство// Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріяли до історії). – Вінніпег, 1958. – С. 227.
62. Шарик М. Діти війни. Спогади.– Вінніпег, 1956. – Частина III. – С.21.
63. Тинченко Я. Армии Украины ... – С. 79.
64. Там само. – С. 73.
65. Див. наприклад: Адамшин І.Б. Маловідомі українські нагороди та відзнаки. – Харків, 2000. – С.6.
66. Бендык В.В. В небе Восточной Галичины// Авиация и Время. – 1996. – № 6. – С. 36.
67. За старим стилем.
68. Кибовский А. Авиация Российской армии. 1914-1917. (2)// Цейхгауз. – № 5. – С. 31.
69. За старим стилем.
70. Кибовский А. Вказ. праця. – С. 31-32.
71. ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк.53.
72. Липатов П. Униформа воздушного флота. Форма одежды, знаки различия, полетное обмундирование, специальное снаряжение, награды и знаки советских авиаторов 1917-1957 гг. – М.: Техника–Молодежи, 2000. – С. 5-6,9.
73. ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк.176.
74. Там само. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк.191.
75. Там само. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк.191-191зв.
76. 9 червня 1919 р. «з огляду на вагу хвилі і на небезпеку, яка грозить вітчизні» всю повноту влади було передано президенту Української Національної Ради (голові парламенту) Є. Петрушевичу, який отримав титул Диктатора.
77. ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 2 – Арк. 36.
78. Там само. – Спр. 2. – Арк. 35 зв.
79. Там само. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк.8.
80. Там само.
81. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 8. – Арк.17.

82. Відповідно до Наказу Військам від 27 серпня 1919 р. ч. 128 до Генеральної Булави Галицької Армії входили всі старшини, які в колишній австрійській або російській армії належали до Генерального штабу, а також всі старшини «яких виразно іменовано старшинами Генеральної Булави Галицької Армії». Старшинами «приділеними до Генеральної Булави» вважалися всі старшини «які в австрійській армії укінчили курс аспірантів на Воєнну Академію» (ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 3. – Спр. 18. – Арк.15.).

83. ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 58.

84. Uniformen, distinctions- und sonstige abzeichen der gesamten Österr.-Ung. wehrmacht. – Troppau, 1904. – S.4.

85. ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 5. – Спр. 10. – Арк. 451.

86. Фостен Д. Германская армия. 1914-1918. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2003. – С. 38-39.

87. ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк.312.

88. До обов'язків Письменничого Відділу при Диктаторі відносилося опрацювання української військової термінології, підготовка військових підручників та словників, видавнича діяльність і т.п. Крім того, відділ мав «дати почин» до заснування архіву та музею (ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк.229-300).

89. ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк.25 зв.

Mykola Chmyr

THE SYMBOLS OF THE SLEEVE PATCHES OF THE ARMED FORCES OF ZUNR-ZOUNR IN 1918-1919

This article is deals with the symbols and emblems in the sleeve patches of the armed forces of Western-ukrainian Peoples Republic (ZUNR) – Western Region of Ukrainian Peoples Republic (ZOUNR). The author granted special attention to using of state symbols and Cossacks attributes in this sleeve patches.